

Төрөөн чуртувуста

ПРЕЗИДИУМ ХУРАЛЫ

МОСКВА, Октябрь 21. (СЭТА). Даңырагды шынтыктылар судуи катат тургузар дугайында суд реформазыныи талазы-биле азыркы комитеттин савалдарын РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң хуралына октябрь 21-де чугаалажып көргөн болгаш Россия парламентиниң чугаалажып көөрүн сүмелзээн.

РСФСР-ниң улус депутаттарының бешки (эзелч чок) Сөздүгүннү белектерди чоруп турарында дугайында айтырымны Россияныи Дээди Советиниң Президиуму база чугаалажып көргөн. Россияныи Президентиниң ааза чүве чугаалаар болгаш чоңга кыйгырыг кылдыр болап турар.

Улус депутаттарының Советтериниң ажылының айтырымдары болгаш бот-башкарылганы хөгжүдөр талазы-биле комитеттин даргазы Г. Жуков дынаады кылган. «РСФСР-де крайны, областы эргелеп башкалар дугайында» РСФСР-ниң Хоойлу төлөвилелинде ол доктааган.

Оске-аа чамлык айтырлар талазы-биле Президиум-нун доктаалдары хүлээп алдыган.

ДОПЧУЗУ-БИЛЕ

САНКТ-ПЕТЕРБУРГ. Нобель шаңдалыгын лауреаттарының ийги сымпоизм чыгыш Нева хемде ол коорайга доозулган.

Санкт-Петербургта эртем төөгүзүмнүң делегей фондузу швед эртемденнериниң деткимчези-биле ол шуулганын организастан эрттирген. Амгы шуулганын организа-чылдар «Нобель бажыны» деп делегейниң эртем төвүн тургузар деп турар. Ол төптүң код сорулгазы — Нобель шимчээжикни өөренип көөрү, ааза илгичи бээр болур. Нобель өг-бүдүзүннүң кижигүнериниң болгаш Нобель шаңдалыгын лауреаттарының чогаалык эртем салгалын тывар болгаш исперелер сорулга база салдыган.

МОСКВА. 90 чылдарга бойус камгалалының бүгү-делгей стратегияны чарлаарына тураскааткан конференция Москвага ажыттыган. Экология талазы-биле эртем организацияларының удуртукчулары конференцияныи ажылына киржиш турар. СССР-ниң бойус ажы-агый болгаш камгалалының министри академик Николай Воронцов конференцияга делегерей чүве чугаалаан.

ОКЕАНГА ТАВАРЫЛГА

ВЛАДИВОСТОК. (СЭТА). «Восток» деп совет ахта ийи ай бурунгаар Оокум океанын чүг делегеринге аңдарышкыга таварышкан.

Судно экипажының кижигүнери ийи удаа төртүтүнген кылдыр дүрүм өзүгээр санаттынып болур. Судно Япо-нияныи чөөн талазында үш чүс мильге тывылган. Яхта-га чораан бүгү кижилер дриг болган. Японияныи па-руль-хайгыл кораблиниң дузасы-биле суднону болгаш оок кижигүнерин Хоккайдо ортулукта Кусиро ертээл-ге экилген.

Ыраккы Чөөн чүктүн далай академиязынга хамаар-жыр «Восток» ахта болгаш оок экипажының кижигү-нери «Орус Америка-250» деп эртем-шинчилел экспе-дицияга киржиш турган. Юбилей байырлады 1991 чыл-дың август 17-де Алясканың районуна болган сөөтүнде ол ахта күштүг шуурганга таварышкан. Шуурган ону Оокум океанче алгаш барган. Экипаж кижигүнери он-он хүннер, дүниер дургузунда шуурган-биле демисежиш келген. Кажан оларның күжү төнгөн үеде японнар оларын тып, бүгү талазыг дузаны чедирген. (СЭТА).

ЧАА ЦЕХ

Садар өртээ 20 көп.

Республиканың ниитилел-политиктиг солуну

ШЫН

№ 178 (14678)

1991 чылдың октябрь 23, среда

Садар өртээ 20 көп.

Тыва Республиканың Дээди Сөвединиң чедиги чыыжының ээлчег

чок он бирги сессиязы

ТЫВАГА ПРЕЗИДЕНТ ТУРАР БЕ?

Дүүн Советтер бажыны-га, 10 шакта, Тыва Респу-бликаның Дээди Сөвединиң чедиги чыыжының он бирги сессиязы ажыттыган. Ону ажыткан соонда Тыва Рес-публиканың Дээди Сөведи-ниң Даргазы депутат К. А. Бичелдей бо чылды октябрь 16-да Москвага, РСФСР-ниң Дээди Сөвединиң Национал-дар Сөвединиң хуралына чугаалажып айтырыг дуга-йында кыска дындадыг кыл-ган. Ааза Тыва Республика-ныи социал-экономикиг хөгжүдүзү-биле холбаш-кан айтырымны чугаалаш-кан, бо талазы-биле Тыва Респу-бликаның Министрлер Кеңе-линиң Даргазы Ш. Д. Ооржактың илеткели дына-ан. Ол талазы-биле К. А. Бичелдей боу база түзе чу-гаалаан. Ниитиниң-биле чу-гаа ажыл-херекти болганын ол демдеглээн, бистин тур-

густунган айтырыглары-сы-ты улуг билишкени-биле хүлээп алган, эртен чыла-дыг шыккаш бийдыш-кынар болган. Бичангаш республиканың чогууна хандырлыгы-биле, хол-башкан айтырыглар хире-шаа-биле чогуучалыг шип-тирлеттирер боор дээрнине идегел бар.

Депутаттар хүп айтыр-мын чугаалажырыче кирген. Депутат А. Н. Шуленов хүп айтырымын дөргүк пун-кт-тузунга өңчү дугайында хоойлу төлөвиленин чугаа-лажырын уламчылаар кыл-дыр киририни савалдаан. Ол савал хүлээп алдыган. Ажыл-албанының айы-биле республика даштыгче сургажылаан депутат С. С. Сангайны савалын депутат В. С. Салчак таныштырган. Кызылда күрүнениң педого-гика институтунун айты-

рыларын сессияга чугаа-лажып көөрүн ол дилээн болган. Улус ажыл-агый-ныи кайы-даа адырында ай-тырлар хей, оларын сес-сияга чугаалажырга тусай чүрүмүт кирир дээрин дараа савалдырган. Ол ыш-каш депутаттар В. С. Сал-чак, М. К. Куулар, Г. Я. Элп олар Дээди Сөветти эде тургузар, Алдан-Мадыр аттыг чүрт-шинчилел му-сейинге оран-сава тускай-лаар, «Шың» болгаш «Ту-винская правда» солунары-ның тургузукчу Дээди Со-вет болурун сессия-га көөр дээн айтыр-ларын киририни савалдаан. Оларын хүп айтырымынч ийне-бүрү дээн кезонне чу-гаалажып болган.

Язы-бүрү бодалдар, са-налдар солчушкунуун соонда дарааында айты-рыгларын бо сессияга чу-гаалажып кылдыр бады-лаан:

1. «Тыва Республиканың Президентиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлу төлөвилелиниң дугайында.
2. «Тыва Республиканың Президент сонгудалары-ның дугайында» Тыва Рес-публиканың Хоойлу төлө-вилелиниң дугайында.
3. «Тыва Республиканың Конституциязыга (Ундеин Хоойлузуна) өскерилгелер дугайында» Тыва Респу-бликаның Хоойлу төлөвиле-линиң дугайында.
4. «Тыва Республикага өң-чү дугайында» Хоойлу тө-лөвилелиниң дугайында.
5. Ажыл-агый айтырлар.

Сессияны бирги айты-рымын талазы-биле дына-ныш Тыва Республиканың Дээди Сөвединиң Хоойлу-жудулга, хоойлу-дүрүм

Тыванын тус чер үлетпү-рүнү уешкөөр шөөлде бу-дургазы амыктарын бо-лаш чойну өске-даа кезе-кир амыкты хараа, гудар-таалазы-биле тодарай чү-дери кылды турар. Оок

ССРЭ-ниң Дээди Сөвединиң

сессиясында

МОСКВА, октябрь 21. (СЭТА-ның парламент кор-респонденттери). Ам база катат чурттуң хамааттарының ниити-лел, чүү деп-даа чугаалажып турза, ам-даа бар, дриг ССР Эвилелиниң найыска-лыгче уланган. Бизда ССРЭ-ниң Дээди Сөведи-ниң чаа составының бирги сес-сиязы Кремльде ажытты-ган.

Москвада РСФСР-ниң, Бе-ларусь база Узбекистан рес-публикалары, Казах ССР-ниң, Кыргызстан база Таджи-кистан республикалары болгаш Түркмөн ССР-ниң депутаттары сессияныи аягына киржиш келген. Азербайжан база Молдова республикаларының төлөк-лелерин хайгааракчылар бооп келген.

Чаа палаталарыныи — Рес-публиканың Сөвединиң бол-гаш Эвилел Сөвединиң бир-ги каттышкан хуралын эи улуг намызы депутат (1917 чылда төртүтүнген). РСФСР-ниң Карачаево-сөөгүлдэ ок-ругунда улус депутаты Аз-рет Урусов ажыткан. Эвилел парламентиниң чаа составы-ныи амыкы ааза чаа рес-публикаларының каттышкы-киреринге чедирер боор деп идегелди ол илереткен. Сес-сияны киришкенин ол бөгүнде ол чугула сорулга-зы — ниитилелди каттыш-тырарын, бүгү удустарын эл-чүтүгү чоруун чедип алы-рын күсөдиритче кыйгыр-ган.

Даргалары Михаил Сер-геевич, Горбачева өс бер-ген.

ССРЭ Президентиниң Эви-лели тургузар турар суве-риниң күрүнелерини депу-таттарына чүркетки ха-нызында байыр чедирген болгаш Дээди Совет чогуу хүшөөрде бүрүн составыг кылдыр хирелетип тур-густунар боор деп идегелди илереткен.

Чурттуң хамааттары-ныи хей кезип, кол-кол по-литиктиг күштер чурту кри-зистин ниити күженишкени-лер-биле, дузалажып, детки-яны тургаш шүтүп алыры, бистин сорудаларымыс бол-за социал улаанышкыныи рынок ажыл-агый, эконо-миктиг база политиктиг хос-талга, хамааты ниитилел, эрге-хоойлуду күрүнү бооп турар деп чүвеге каттыжып, чөпшээржиш турар деп, ол

лап көргөш, ону ноябрь ортан үезинде бүгү чоңга таныштырары-биле парла-ры чугула.

ССРЭ Президентиниң эконо-мика талазы-биле бөгүнде чугула болуп турар беш сорулганы айтыкан. Би-рээде, сав-хөө системасы-ның база акша өргилдизи-ниң буураашкыныи шудур-гу хемчегер-биле чайла-дыр, рубльди быжыг тур-густуу болдулар. Ол бол-думас болза, өске кандыг-да хемчегер күзөтүлүс түннелдерге чедирер.

Ийни сорулга — рынок чаартылгаларын боттан-дырарыче шиптирлери бадымдарын кылдыр. Чү-нүң-даа мурунда күрүнү өңчү күрүнении эвес болдуларын, хужудары-дыр. Ол ажылды аны-дуза, савыг адырларында, бичири база ортукам будурулге-лерге дүрүдөдир херек. Чоокуу үеде өртөктерни хостуг болууларын ол дет-кип айткан.

Ажыл-агыймы тывы-гыр чорукка хамаарыл-ган үндүмнүң-биле өскерти-рин Михаил Горбачев үшкү сорулга кылдыр алаан. Чер-ге үндүлгелер реформаны чо-рууларың эргежок чугу-лазын ол демдеглээн. Оон болуп турары-биле, даш-тыккаан ач турар эконо-миктиг дузалажып дыка улуг кезин көдөжө угла-ры чугула.

Чаа парламент камгал-ды болгаш амык чок чо-рууту хандырарыне онза кичээниин углаар ужу-ру деп, ол улаштыр дем-деглээн. Сөөгү үеде суве-риниң республикалар бот-тарының шериглерин тур-густуу дугайында мелег-тер, Совет Чепсектиг Күш-терини национализастан-боолуна хавырар семээш-кенин кистип көзү турарын айттышкан. Ол дээр-ге өңчүк чүс, харын-лаа айымдыг ачыл-лур, ону мен кончуг харысалга чок чорук. эрге-хоойлу да-дүшпөс деп үнелээр мен деп, ол мелеглээн. Камга-лад болгаш амык чок чо-рук талазы-биле респу-бликалар аразыныи дугур-жулазын дүргөн белектер-ни база ааза ал салыры эрге-жок чугула бооп келген.

Националдар аразында хырылгаларга хамаары-тыр өңчүл парламентин чогуур хемчегерин алыр, ону боттук шиптирлээр ужуруг деп, Президент айткан.

Дүш соонда палаталар-ның тус-тузунда хуралдары болган.

ЭКОНОМИКТИГ НИИТИЛЕЖИЛГЕ ДУГАЙЫНДА КЕРЭЭ

Совет Социалистиг Рес-публикалар Эвилелиниң ке-зээ бооп турар база оок мурунда-даа кезээ турган хамаарышпас күрүнелер, оларныи амгы статустунда хамаарылга чокка, боттарыныи уластарыны күрүнелериниң дээди хоойлу-жудулга органының хүлээп алганы актыларда быжыглаттыган. Политиктиг болгаш экономикалыг суве-риниң хамааттарының эрге-ажыктарын камгала-рыче күзөп-чүткүдүн иле-ретпишкан.

күрүнелер аразында бот-боттарына ажыктыг эконо-миктиг харылдааларын тур-гузарын күзөтүшкан.

I ЭГЕ. КОЛ ПРИНЦИПТЕР

1 чүүл. Экономикалыг ни-тилежилгенин хамаарышпас күрүнелер киришкенин эки тура өзүзүндү болгаш оон бүгү кижигүнериниң дег эргелигин үндөингени, каттышкан рынокту тургу-зар болгаш кризистин ажып эртериниң хажык чок не-гезеги болур дугуржула-дыг экономикалыг полити-каны чорудар сорулга-биле тургузар турар.

2 чүүл. Экономикалыг ни-тилежилгеге кижигүнү бо-ру бо Керээ-биле күрүдгөн хүлээлгелерини хамаарыш-пас күрүнениң долу хем-чегерде хүлээп көөрүн, ында күрүдгөн бүгү өргөлери бээр.

Экономикалыг ниитиле-жилгени кижигүнери күрү-нелер бо Керээни күсөдир-деш бот-боттарыныи му-рунуга экономикалыг хары-салганы дугуржула болдулар болгаш бо Керээни ниити-биле аам оок тус-тус чү-дүлери күсөдиритче моонда болуп турар ыдыг кандыг-даа тергелиг бажымы кыл-дырлар айталар.

3 чүүл. ССР Эвилелин-ден үнгөн болгаш Экономикалыг ниитилежилгеге каттыж-кып кирбөө күрүнелер биле Экономикалыг ниитилежил-генин аразында хамаарыш-пас күрүнениң күзөп кө-рөгени делегей эргелигин принциптеринге болгаш Но-рмааларына чүдөткөшүр. Экономикалыг ниитилежил-геге болгаш тус күрүнеге ниити сонуградыг болуп

таможня дүрүмнүң база тарив; даштыкы экономикалыг харылдаалар болгаш валюта политиказы.

Экономикалыг ниитилежил-генин ниити сонуградыг бооп турар күрүнелер эр-тем-техниктиг, инвестиция, экология, гуманитарлыг бол-гаш өске-даа программала-ры (оон иштинде айыл-ха-лаптарныи уруктарын чай-ладыр талазы-биле), стандартизация, патент хе-рээ, метрология, статистика болгаш бухгалтер үеде.

6 чүүл. Экономикалыг ни-тилежилгени кижигүнери күрүнелер оларныи кады өңчүгү деп хүлээп көргөн Керээни улаштырып өскер-тириниң амы чаа Керээни чарарыны дугайында айты-рымын шиптирлээр.

II ЭГЕ. АЖЫЛ-АГЫЖЫ ТЫВЫНГЫР ЧОРУК

9 чүүл. Экономикалыг ни-тилежилгенин кижигүне-ри күрүнелер экономиканы кедирериниң үндөини бол-за, хуу өңчү, ажыл-агыймы тывынгыр чорукту хостуг болгаш алаангажылга деп хүлээп көөрү турар. Олар ажыл-агыймы иделейкиг чорукка салдар чедир байдалдарын тургузар бол-гаш будурулгелерини амы-агыймы акыл-чорудула-зына күрүнени холгаар-лашкыныи хоойлу өзүгээр кылгаларлар.

10 чүүл. Экономикалыг ни-тилежилгенин кижигүнү күрүнелерниң кижигүнү дарааында адырлар талазы-биле ажыл-агый хоойлудулазын чоокулаштырып дүшү-рерин, а ол ышкаш чүүл-дештирген политиканы чо-рударын дугургушкан: ажыл-агыймы тывынгыр чорук.

III ЭГЕ. БАРААННАРНЫИ БОЛГАШ АЧЫ-ДУЗАНЫ ШИМЧЭЭШКИНИ, ӨРТЕКТЕР

12 чүүл. Экономикалыг ни-тилежилгеге кирип турар күрүнелерни дөвкээриңге барааннарың болгаш ачы-дузаныи шимчээшкени хостуг, кааыл чок үндө-ниг болган.

Ушкү күрүнелериниң ба-рааннарың кини өскөтүр-гө Экономикалыг ниитиле-жилгени чагыскай адыгым таможня таривиниң ставка-

IV ЭГЕ. АКША БОЛГАШ БАНК СИСТЕМАЗЫ

15 чүүл. Кризистен ушту-куп үедеге база ачышкы үнөи куудаларың кон-роллдарга ачыл болгаш кредит политикамын тала-зы-биле дугуржула келе-лишкенин кол ужуру-ла-дыг болур дээрин. Эко-номиктиг ниитилежилге кижигүнери күрүнелер сапал турар.

16 чүүл. Рубльди чангыс аай акша системасыныи ниити валютаны кылдыр камгалап арттырыр эрге-жок чугула дээрин Эко-номиктиг ниитилежилге кижигүнери күрүнелер меле-рер билгеш, ону быжыла-ры-биле күженишкенин амы-агый чөпшээржиш турар. Экономикалыг ниитиле-жилгеге кижигүнери күрү-нелер Экономикалыг ниитиле-жилгени акша системазы-га когарал чедирбей барып бол-ур деп негезделери кү-сөдип турар мындй национ-ал валюталары амылап бо-лур чөпшээрер. Ук кү-рүнелер биле Экономикалыг ниитилежилгенин аразында тусай дугуржулага ол не-гезделерин тодаргайлап ай-тыр.

17 чүүл. Оптектер угла-дыг доктадырып база ру-льде деткимче бериптерин хемчегерле деп чогуула-дыг акша болгаш кредит поли-тикамын амылап кылдыр болгаш чорудара куралдар системаныи принципте-ринге үнелген. Эконо-миктиг ниитилежилгеге кижигү-нери күрүнелериниң топ (на-ционал күрүнелер) банылары чиркөө турар банк эвилели Экономикалыг ниитилежилге кижигүнери күрүнелер кү-сөдиритче, банк эвилелиниң чамыга күрүнелер аразы-

(Төңүрү 2-ги арында).

